

L. B. Striuk, PhD., Prof.,
Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih,
G. M. Shalatska, PhD, Associate. Prof.,
Kryvyi Rih National University, Kryvyi Rih

COMPREHENSION OF THE GIRL CHARACTER THROUGH A SPIRITUAL VALUES SYSTEM IN ORISYA BY P. KULISH

The article describes a tentative system of spiritual values synthesized on the basis of scientific works on philosophy, literary criticism, psychology and pedagogy in which following leading vectors were identified: syncretic values; eternal values; absolute values; human values; folk-religious values; Christian values; aesthetic values; ethical values; humanistic values; individual values; social values; cultural values; existential values; cognitive and intellectual values; strong-willed values; sensory-emotional values; hedonistic values; family values; vital values; social values; utilitarian values; valeological and ecological values. The features of the writer's comprehension of the patriarchal girl character through the prism of the spiritual values system in Orisya are investigated. The author's main approaches for artistic modeling of a positive character are defined.

Keywords: spiritual, values system, girl character, ideal, author position, character modeling.

УДК 821.161.2.09 Куліш

М. М. Сулима, д-р філол. наук, чл.-кор. НАН України,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ

ТЕМА СЛІПЦЯ У ТВОРЧОСТІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Ідеться про тему сліпця в українській літературі, витоки якої губляться у XII–XVIII ст., а розвиток і поглиблення спостерігається у творчості Т. Шевченка, П. Куліша, Д. Мордовця, О. Кобилянської, Лесі Українки, В. Короленка, Г. Ващенко, Олени Пчілки та М. Бажана.

Ключові слова: сліпечь, Божий чоловік, кобзар, кобзарський побут, сліпота фізична й духовна.

Тема сліпця досить поширена у світовому культурному просторі. Важливе місце вона посідає і в українській культурі, зокрема і в літературі. Ще Нестор Літописець описав осліплення в 1097 р. Василька Ростиславовича за наказом Святополка Ізяславовича. Опис сліпця є й у вірші Климентія Зіновієва, українського поета кінця XVII – початку XVIII ст., О старцях, де

згадуються прохачі милостині, які рук або очей не мають, та у вірші О слѣпорожденных, або теж о слѣпораждающихся без очей. Такожде и о тых особных слѣпых, которые по порождениях своих в колко дний або лѣт, или теж на старост слѣпнучих [Зіновійв, 1971, с. 188] (прикметно, що уривки з вірша О старцях свого часу опублікував П. Куліш).

Відомі вірші й поеми про сліпців Т. Шевченка – Перебендя (1839), Слепая (1842), Сліпий (1845), у яких бачимо кобзаря, що співає для дівчат і парубків, на банкетах та на базарі (про таких кобзарів ітиметься нижче), збезчещену, осліплу від горя жінку та осліпленого в татарському полоні запорожця.

Звичайно ж, П. Куліш, працюючи над романом Чорна рада, присвяченому подіям, що відбувалися в 1663 р., не міг не ввести в твір сліпця, тобто кобзаря. Такий сліпець з'являється вже на перших сторінках твору – це Божий чоловік. Полковник Шрам зустрічається з ним у свого приятеля Череваня, в якого кобзар гостює. Ось як описана ця зустріч: – Е, да се в вас і бандура! І бандура, – каже Василь Невольник, – та ще чия бандура! – Так се у вас Божий чоловік? – спитав тоді Шрам. – А то хто ж би так заграв у бандуру? Такого кобзаря не було, та, може, вже й не буде між козацтвом. Ідуть вони, аж бандура заговорила голосніше. Оддалеки – так наче сама з собою розмовляла, а тут і голос почав підтягувати до неї. Гляне Шрам – аж сидить на траві під липою і Божий чоловік, і Черевань, а перед ними стоїть полудень. Звався Божим чоловіком сліпий старець-кобзар. Темний він був на очі, а ходив без проводиря; у латаній свитині і без чобіт, а грошей носив повні кишені. Що ж він робив із тими грішми? Викупляв невольників із неволі. Іще ж до того знав він лічити усякі болісті і замовляти усякі рани. Може, він помагав своїми молитвами над недужим, а може, і своїми піснями; бо в його пісня лилась, як чари, що слухає чоловік і не наслухається. За тее-то за все поважали його козаки, як батька; і хоть би, здається, попросив у кого остатню свитину з плечей на викуп невольника, то й ту б йому оддав усякий. Кобзар співає думу про смерть Богдана Хмельницького. Шрам розглядає його: В Божого чоловіка довга, до самого пояса, борода іще краще процвіла сидинами; а на виду дідусь просіяв якимсь світом. Співаючи пісню, од серця голосить

і до плачу доводить, а сам підведе вгору очі, наче бачить таке, чого видющий зроду не побачить [Куліш, 1989, с. 12].

Божий чоловік уже знає, що Шрам повертається до козакування. З'ясовується, що це кобзар викупив свого часу з неволі Василя Невольника, який подорожує разом зі Шрамом і його сином. За столом Шрам розпитує Божого чоловіка про те, що діється за Дніпром. Кобзар оповідає про безлад між козаками, про боротьбу, яка зароджується між Сомком та Іваном Брюховецьким. Під час цієї розмови Божий чоловік ділиться своїм баченням призначення кобзарів: Мені не по нутру ота мізерная пиха, що розвелась усюди по Гетьманщині. Почали значні козаки жити на лядський кшталт із великої розкоші. І вже байдуже їм тепер старосвітські співи, що й людям у подобу, і Богу не противні: держать коло себе хлопців із бандурками, що тільки й знають різати до танців. Дух мій не терпить сього!... І наша темна старчота, ради тієї ледащиці-горілки, бринчить їм на кобзах усячину. Забули й страх Божий. Уже ж ти не бачиш нічого, уже тебе наче взято із сього світу: так чого ж тобі вертатись до гріхів людських? Умудрив Господь твою сліпоту, то співай же добрим людям, не прогнівляючи Господа; так співай, щоб чоловік на добре, а не на зле почувся! [Куліш, 1989, с. 17].

Цей уже реліктовий образ сліпця, кобзаря, Божого чоловіка, ясного на виду, мов душа його жила не на землі, а на небі [Куліш, 1989, с. 17], звичайно ж, формувався в П. Куліша під час роботи над Записками о Южной Руси, де в першому томі описано галерею Божих людей.

П. Куліш не випадково вкладає в уста Божого чоловіка оцінку того, що сталося на чорній раді. Він не вважає, що Іван Брюховецький здобув перемогу, бо його Бог гріхом уже покарав. Слави треба мирові, а не тому, хто славен. Мир нехай навчається добру, слухаючи, отдавати жизнь за людське благо; а славному слава у Бога! [Куліш, 1989, с. 153].

У першому томі Записок о Южной Руси, які вийшли майже одночасно з Чорною радою – 1856 р., П. Куліш захоплюється сліпими кобзарями ще від часів зустрічі зі сліпцем у Києві: Первые народные предания записал я, – пише П. Куліш, – в Киеве. Я до сих пор помню очень живо нищего старика-слепца, который подходил

к моему окну с улицы, держась за плечо поводыря-мальчика, на котором только всего и было одежды, что остатки полотняных шаровар земляного цвета да обрывки свитки, недоношенной его учителем. Обыкновенно слепец берет к себе в науку безродного сироту и дает ему практические уроки нищенства, то есть учит его выпрашивать милостыню, терпеть холод, зной и все неудобства бесприютной жизни, и быть равнодушным к своему положению [Куліш, 1856, с. 1–2]. Уже під час цієї зустрічі П. Куліш помітив, що не всі кобзарі пам'ятають справжні думи та пісні, й замість них співають грубі жартівливі пісні.

П. Куліш у своїй праці називає кобзарів Архипа, який усіх своїх попередників вважав великими, а сучасників – малими [Куліш, 1856, с. 14], Андрія Шута з містечка Олександрівка Сосницького повіту, що на Чернігівщині, який осліп у 17 років (він заробляє гроші суканням мотузок), 80-літнього Семена Юрченка із села Мартинівка Борзнянського повіту на Чернігівщині, який осліп у похилому віці, проте став бачити без медичного втручання. П. Куліш пише про кобзаря Бориса Запару з Богуслава на Київщині, якого, за його словами, на сліпоту прокляла мати, Дмитра Погорілого зі Звенигородки Київської губернії, Кіндрата Тарануху зі Сміли, Кліма Білика із села Кумейки, що знаходиться між Каневом і Черкасами, Ригоренка із села Красний Кут Богодухівського повіту, Харківської губернії.

Прототипом Божого чоловіка, очевидно, можна вважати Андрія Шута, бо це він отверг все те песни, которых содержание были шутки или страстные движения сердца, и пел только псалмы в честь Иисуса и святых да исторические песни [Куліш, 1856, с. 45], бо це він отзывается с пренебрежением о песнях любовных, образных и т.п., но на думы он смотрит, как на изустные сведения о том, что творилось на свете в старину, и хранит их в памяти с уважением [Куліш, 1856, с. 51].

Про диференціацію кобзарів П. Куліш пише й у іншому місці Записок: бандуристи з часом делаются свадебными музыкантами на скрипках и басах [Куліш, 1856, с. 189], чи бандура и песни заступали в старину второе место после возношения души к Богу в молитве [Куліш, 1856, с. 191].

У Чорну раду ввійшов переказ про комишників, записаний від Семена Юрченка, переказ Хлібосольство на Запоріжжі, записаний від Кліма Білика; на сторінках Записок формується ідея поділу козаків на захисників і грабіжників, міркування про підтримку козаків-грабіжників ображеними наймитами, пояснення того, що гайдамацтво було войною, бідних против багатих [Куліш, 1856, с. 245], що гайдамаки були направлені на грабёж наймитом, озлобленим против хозяина [Куліш, 1856, с. 246].

Майже одночасно зі Записками та Чорною радою створювалося оповідання Данила Мордовця Старці (1855). Воно свідчить про великий інтерес до кобзарів, який спостерігався в Україні в інтелігентському середовищі. Старці Д. Мордовця – це ніби розгорнутий життєпис одного з тих кобзарів, з якими спілкувався П. Куліш. В оповіданні йдеться про пригоди сироти, яку взяв у поводитирі кобзар, стара людина, яка віддала старцюванню майже п'ятдесят років, осліпнувши від віспи після п'ятнадцятиліття. Він знає пісню про вдову, про Лазаря убогого, про пустиню, про Йосипа, проданого ізмаїльтянам, деякі притчі із Писання (тобто належить до кобзарів, які не розважають слухачів, а несуть у світ слово Боже). Свого часу він відмовився від пропозиції залишитися жити в заможного хуторянина. Важливою є зустріч кобзаря й його поводитиря зі студентами, які записують пісні кобзарів, із інтелігентним подружжям, яке привітало в себе дідуся і його помічника.

Новий рівень ставлення до сліпця бачимо в творах Ольги Кобилянської та Лесі Українки. І в Сліпці Ольги Кобилянської (1902), і в Сліпці Лесі Українки (1902) йдеться не про кобзарів, а про людей, за словами П. Куліша, взятих із сього світу [Куліш, 1989, с. 17]. Письменниці пробують осягнути думки й почуття людей, які не мають змоги компенсувати свою фізичну ваду грою на кобзі й співом дум. Сліпець О. Кобилянської говорить: Я опускаю безпомічно голову на грудь, понуряюсь у душу свою, щоби слухом сонця і світла схопити, хоч я знаю, що це ніякий сліпець світла душею не спіймав, то й я його не спіймаю. Сліпець О. Кобилянської дорікає своїм товаришам за те, що вони ані душі моєї, ані очам моїм правдою ніколи не світили [Кобилянська, 2013, с. 345]. Леся Українка, здивована реакцією на поезію

в прозі Ольги Кобилянської Осипа Маковея [Українка Леся, 1976, с. 548], пише нарис-pendant Сліпець. Герой цього нарису й сам не знає, чи він сліпий, чи видющий. Він знає лише, що не може дивитися на сонце ні не захищеними, ні захищеними очима, не може дивитися на світло, не може дивитися на мармурову статую, на білий сніг, на хмарку. Він шукає товариства таких, як сам. У шпиталі він зустрічає дівчинку, яка зроду сонця не бачила [Українка Леся, 1976, с. 196], яка грає на тяжкій для неї арфі. Сліпець Лесі Українки говорить: І ми вкупі [зі сліпою дівчинкою. – М. С.] кошики плели і всяку сліпецьку роботу робили, тільки я все був хворий, все мене боліло через тії очі, а дитина була ще мала, то й робота наша йшла абияк [Українка Леся, 1976, с. 197].

Трохи втіхи сліпцеві Лесі Українки додало спілкування зі сестрою милосердя – із нею йому було так, як бувало ще замолоду, коли я зовсім був здоровий та ходив у темні, непрозорі нічки-петрівочки слухати у соловейків у рідному гаю, я тоді слухав соловейків і зовсім не думав, що краще – день чи ніч [Українка Леся, 1976, с. 198]. Герой Сліпця Лесі Українки виходить з лікарні з надією, що колись позбавиться страху і спробує щось побачити, бо люди кажуть, що я вже мушу бути видющий, але я не знаю, боюся знати [Українка Леся, 1976, с. 199]. Згодом з'ясується, що осліпла й сестра милосердя. Герой Сліпця Лесі Українки мріє: Я візьму з її рук важкий, ключий костур, що дали їй добрі товариші, і кину його геть межі дрова і візьму її під руку, і підемо так, як ходили колись по садочку. Милостині нам не треба, ми можемо працювати хоч щось – і буде нам так, наче ніхто нікого не провадить, а що просто ми й д е м о – сами, але поруч. Ми будемо ходити або тим шляхом, що вона знає, або тим, що я знаю. Вона знає шлях в лісі, а я понад морем: і там, і там буде гомін і вільне повітря, ми будемо слухати разом і розкажемо вголос, що ми думаємо про ліс і про море. Вона зірве квітку і дасть мені напитись пахоців душі лісу (вона і вночі квітки знаходить), я знайду мушлю і дам своїй сестрі послухати, в мушлі шумить душа океану, і так ми будемо слухати душу. Коли нам обом стане тужно до сонця, моя дитина заграс нам на своїй важкій арфі, на твердих, срібних струнах ті мелодії, що криваві сльози в срібну росу змінять, – вона вже

підросла, либонь, ручки зміцніли, вона вже більша і не буде задавати дитячих питань, вона буде грати й мовчати, я знаю.

А може, ми... ми обоє, я і сестра, таки побачимо ... побачимо й о г о... сонечко наше боже, святе! А як ні, то хоч світло й о г о, то хоч барву легеньку... Хто раніш побачить, той буде мовчати, щоб не вразити другого, ще невидючого. Буде мовчати, тільки піде ще обережніше, і поведе свого друга ще певніше, і дасть йому почути всю красу моря, всю розкіш лісу, так, дасть почути. Але й краса і розкіш не буде краща, не буде розкішніша, ніж та душа, що ми слухали обоє, як були невидючими. Я те знаю. Я ж і тебе небачу, моя сестро прекрасна, алея чую тебе, і, певне, тим я люблю тебе більше, ніж всі товариші твої. Я не маю костура, щоб дати тобі, але я дам себе, такого слабого, як я тепер, – чи приймеш?.. [Українка Леся, 1976, с. 199–200].

А вже в етюді Примара (1905) Леся Українка переймається залежністю видющих людей від якоїсь містичної сліпої потвори [Українка Леся, 1976, с. 203].

Тут слід також назвати й відому повість В. Короленка Сліпий музикант (1886), у якій колишній гарібальдієць Максим Яценко відпускає разом зі сліпцями, серед яких і його знайомий Федір Кандиба, у Почаїв свого сліпонародженого, вразливого й нервового онука Петра. Ця подорож змінила хлопця, допомогла глибше пізнати світ, навчила співчувати чужому горю.

Цікавою є п'єса Г. Ващенка Сліпий (1910), де на прикладі осліплого в дитинстві Івана показано темні сторони буття скалічених чоловіків і жінок. Цей твір можна вважати предтечею поеми М. Бажана Сліпці (1929).

Кобзар Перебендя і його поводитир Івась з'являється у п'єсі Олени Пчілки Кобзареві діти (1920). Дія відбувається в часи гайдамаччини (на сцені бачимо Залізняка). Перебендя співає для хуторських дітей різних пісень. Він говорить про те, що він хотів би десь осісти й щось робити – мотузки вити або жорна крутити [Пчілка Олена, 2015, с. 226]. Діти просять залишитися в них на хуторі, проте Перебендя й Івась дякують і йдуть далі.

Звичайно, можна називати й інші твори українських письменників про сліпців – і в кожному відлунювали б вірші, поеми, повісті й оповідання Климентія Зіновієва, Т. Шевченка,

а також і П. Куліша, який підсилив тему сліпця не лише своїми художніми шедеврами, а й науковими працями, що поглибили наше уявлення про складний світ незрячої людини, про її духовний і творчий потенціал.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Зіновійв К. Вірші. Приповіді посполиті / К. Зіновійв. – К., 1971. – 391 с.
Кобилянська О. Збір. творів : у 10 т. / О. Кобилянська. – Чернівці, 2013. – Т. 1. – 471 с.
Куліш П. Записки о Южной Руси / П. Куліш. – СПб., 1856. – Т. 1. – 322 с. + IX с.
Куліш П. Твори : у 2 т. / П. Куліш. – К., 1989. – Т. 2. – 586 с.
Мордовець Д. Старці. Дзвонар / Д. Мордовець. – К., 1903. – 40 с.
Пчілка Олена. Український дитячий театр / Олена Пчілка. – К., 2015. – 439 с.
Українка Леся. Збір. творів : у 12 т. / Леся Українка. – К., 1976. – Т. 7. – 567 с.

REFERENCES

- Zinoviiv K. Virshi. Prypovisti pospolyti / K. Zinoviiv. – K., 1971. – 391 s.
Kobylianska O. Zibrannia tvoriv : u 10 t. / O. Kobylianska. – Chernivtsi, 2013. – T. 1. – 471 s.
Kulish P. Zapysky o Yuzhnoi Rusy / P. Kulish. – Sankt-Peterburh, 1856. – T. 1. – 322 s.
Kulish P. Tvory : u 2 t. / P. Kulish. – K., 1989. – T. 2. – 586 s.
Mordovets D. Startsi. Dzvonar / D. Mordovets. – K., 1903. – 40 s.
Pchilka Olena. Ukrainskyi dytyachyi teatr / Olena Pchilka. – K., 2015. – 439 s.
Ukrainka Lesia. Zibrannia tvoriv : u 12 t. / Lesia Ukrainka. – K., 1976. – T. 7. – 567 s.

Стаття надійшла до редакції 14.11.19.

M. M. Sulyma, Dr Hab., Active Member,
Shevchenko Institute of Literature
of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

THE THEME OF THE BLIND MAN IN WORKS BY PANTELEIMON KULISH

The paper deals with the character of the blind man in the Ukrainian literature. It appeared as early as in the 12th–13th centuries and was elaborated in works by T. Shevchenko, P. Kulish, D. Mordovets, Olha Kobylianska, Lesia Ukrainka, V. Korolenko, H. Vashchenko, Olena Pchilka, and M. Bazhan, not only as the image of a blind kobzar, but also by means of immersing into thoughts and experiences of a blind man as a patient of ophthalmic hospital wards or by describing relationships in communities of blind individuals coming together for the purpose of solicitation of donations or within reserved kobzar workshops with rigid admission rules and their specific language (jargon).

Keywords: *blind man, man of God, kobzar, kobzar lifestyle, physical and spiritual blindness.*